

XVII ASRNING BIRINCHI YARMIDA BUXORO XONLIGINING TASHQI SIYOSATIDA BAHODIR YALANGTO`SH

*Mamatov Bektosh Tolibjon o`g`li, 1-kurs magistrant
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Samarqand shahar
<https://orcid.org/0009-0006-9471-9471>*

Annotatsiya: Buxoro xonligining XVII asr birinchi yarmida Markaziy Osiyo va boshqa bir qator Hindiston, Eron, Rossiya va qozoq uluslari kabi davlatlar bilan faol diplomatik aloqalar olib borishida otaliq lavozimida faoliyat yuritgan, Samarqand hokimi Bahodir Yalangto`shning o`rni alohida ajralib turadi. Shu davrda faol tashqi siyosat olib borish Buxoro xonligining mintaqadagi mavqeyini mustahkamlashga, ichki va tashqi hududlarining daxlsizligini ta`minlashga yordam beradi. Bu masalaning Yalangto`shbiy faoliyati bilan birgalikda tadqiq qilinishi esa, mavjud vaziyatni to`liqroq tushinishga, ashtarxoniyalar davridagi tashqi munosabatlarni chuqur tahlil qilishga yordam beradi. Bu maqolada Bahodir Yalangto`shning qozoq xonliklari, Eron safaviylari, Hindistonda Boburiylar sulolasi bilan bo`lgan munosabatlarda yuritgan siyosati, harbiy yurishlariga to`xtalib o`tiladi va mavjud ma`lumotlar tahlil qilinadi.

Kalit so`zlar: Bahodir Yalangto`sh, Eron, safaviylar, Hindiston, Shohjahon, qozoq xonlari, Rossiya, Balx, Turkiston, Toshkent, diplomatiya, ashtarxoniyalar, elchi.

БАХАДЫР ЯЛАНГТУШ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ БУХАРСКОГО ХАНСТВА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII в

*Маматов Бектош Толибжан угли, магистрант 1 курса
Самаркандский государственный университет имени Шарофа Рашидова
город Самарканд*

Аннотация: В первой половине XVII века Бухарское ханство имело активные дипломатические отношения со странами Средней Азии, Индией, Ираном, Россией, казахскими народами, особенно выделяется роль самаркандского правителя Бахадира Ялангтуша. Проведение активной внешней политики в этот период способствует укреплению позиций Бухарского ханства в регионе, обеспечению мира внутренних и внешних районов. Изучение этого вопроса вместе с деятельностью Ялангтуша поможет полнее понять сложившуюся ситуацию в том столетии, а также более глубоко проанализировать внешнеполитические отношения в эпоху Аштарханидов. В данной статье основное внимание уделяется политике и военным походам Бахадура Ялангтуша в отношениях с казахскими ханствами, иранскими Сефевидами, династией Бабура в Индии, анализируется имеющаяся информация.

Ключевые слова: Бахадур Ялангтуш, Сефевиды Ирана, Шах Аббас, Индия, Шахджа-хан, казахские ханы, Россия, Балх, Туркестан, Ташкент, дипломатия, Аштарханиды, посол.

BAKHADIR YALANGTUSH IN THE FOREIGN POLICY OF THE BUKHARA KHANATE IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

*Mamatov Bektosh Tolibjon o`g`li, 1st year master`s student
Samarkand state university named after Sharof Rashidov, Samarkand city*

Abstract: In the first half of the 17th century, the Bukhara khanate had active diplomatic relations with the countries of Central Asia, India, Russia and kazakhs, and the role of the governor of Samarkand, Bakhadir Yalangtush, is particularly distinguished. The active foreign policy during this period helped to strengthen

the position of the Bukhara Khanate in the region, and to ensure the peace of the internal and external regions. The study of this issue together with the activities of Yalangtushbi will help to understand the existing situation in that period more fully, and to analyze the external relations during the Ashtarkhanid period in depth. This article focuses on Bakhadir Yalangtush's policy and military campaigns in relations with the Kazakh khanates, the Iranians, the Baburi dynasty in India and analyzes the available information.

Key words: Bakhadir Yalangtush, Safavids of Iran, Shah Abbas, India, Shahjahan, Kazakh khans, Russia, Balkh, Turkestan, Tashkent, diplomacy, ashtarkhanids, ambassador.

Kirish. XVI asr oxiri –XVII asr boshlarida Buxoro xonligida vujudga kelgan vaziyat tashqi dushmanlarni xonlik hududidagi shaharlarni egallab olish imkoniyatini vujudga keltirdi. Xususan, shayboniylardan Abdullaxon II dan so'ng mamalakat mudofasini yaxshi ta'minlay olmaydigan hukmdorning bo'lmaganligi, ma'lum bir hududlarni Eron va Hindiston tomonga o'tib ketishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, Xirot va Xuroson masalasida yaqqol ustunlik shayboniylar tarafda bo'lgan bo'lsa, Abdullaxon II ning o'g'li Abdulmo'min davrida bu hududlar yana safaviylar tasarrufiga o'tib ketadi. Eron ham bu bilan cheklanib qolmasdan, Balx va Buxoro shaharlarini egallashga harakat qilgan. Chunki, Eron tomonidan 1602, 1605, 1606, 1607- yillarda amalga oshirilgan harbiy yurishlar mag'lubiyatga uchraganligini ko'rishimiz mumkin. Buxoro xonligida hokimyat almashib, ashtarxoniylar boshqaruvni qo'lga olganidan so'ng, ular ham shayboniylar kabi Eron munosabatlarda faolroq bo'lishga harakat qildilar. Lekin, bu harakatlar sust bo'lganligini to'plangan ma'lumotlar asosida tahlil qilishimiz mumkin. Yalangto'shbiy-otaliq tomonidan amalga oshirilgan harbiy yurishlar, Eron qo'shinlarini mamalakatdan quvib yuborilishi, ma'lum vaqt davomida ustunlikni ashtarxoniylar tomoniga o'tishiga sabab bo'lgan [10;215-b].

Hindiston bilan bo'lgan tashqi aloqalarda ashtarxoniylar, asosan, barqarorlikni saqlab qolishga harakat qilganlar. Boshqa hukmdorlardan farqli o'laroq, Imomqulixon davrida (1611-1642) davrida Hindiston bilan munosabatlar qayta tiklandi. 1614-yilda u o'z elchilarini qimmatbaho sovg'alar bilan hind shohi Jaxongir saroyiga yuboradi. 1625-yilda esa Jaxongir ham Imomqulixon huzuriga Hakim Hoziq boshchiligidagi elchilarni javob tariqasida yuboradi [6;c88]. Lekin, Nodir Muhammad hukmronligi (1642-1645) davriga kelib bu munosabatlar yomonlashganini ko'rishimiz mumkin. Ayni shu vaziyatda, Nodir Muhammad taxtdan tushgach, ukasi Abdulazizxon hokimyatni qo'lga olganligidan foydalangan hindlar Balxni qo'lga oladi. Bunda Bahodir Yalangto'sh boshchiligidagi amalga oshirilgan mohirona diplomatiya orqali Buxoro xonligining g'alabasi ta'minlanadi.

Yalangto'sh Bahodir qo'l ostida harbiy qo'shindan foydalanib qo'shni Turkiston va uning atrofidagi hududlarga yurishlarni amalga oshirgan. Qozoqlar bilan bo'lgan munosabatlarda ham Amir Yalangto'sh pozitsiyasi, mamalakat tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlaridan birini belgilab bergan. Shu sababli ham uning boshqa qozoq xonlari orasida mashhur bo'lishi bilan bir qatorda, nufuzi ham baland bo'lganligi ma'lumdir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Quyida tadqiq qilinayotgan mavzu bo'yicha o'sha davr uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" (Sirlar dengizi) kitobidan olishimiz mumkin. Unda amir Yalangto'shbiy "jasur no'yon, ish bilgan amir" sifatida ta'riflanadi [1;228-b]. Undan tashqari Muhammad Yusuf Munshiyning "Muqimxon tarixi" asarida ham Buxoroning Eron bilan bo'lgan munosabatlari haqida zarur ma'lumotlar berilgan bo'lib, Vali Muhammadning taxtni

qaytarib olish uchun Shoh Abbos huzuriga borganligi haqida, Buxoro hukmdorlarining Eron, Hindiston bilan munosabatlari haqida tarixiy voqealar bayoni yoritilgan. Bunda Imomqulixon davrida Hindiston bilan olib borilgan elchilik aloqalariga batafsil to'xtalib o'tilgan. Yuqoridagi manbaalarga qo'shimcha ravishda Bo'ribo'y Ahmedovning "История Балха" (XVI – первая половина XVIII в), "Тарихдан сабоқлар" kitoblarida ham Bahodir Yalangto'shning tashqi aloqalarga bag'ishlangan ma'lumotlar, tarixiy faktlar mavjud hisoblanadi. So'ngi yillardagi izlanishlarga to'xtaladigan bo'lsak, 2019-yil sentabr oyida Samarqandda "Bahodir Yalangto'shning Markaziy Osiyo ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida tutgan o'rni" mavzusi bo'yicha o'tkazilgan xalqaro konferensiya materillarida ham bu boradigi muhim ma'lumotlarni olishimiz mumkin. Unda Bahodir Yalangto'shning siyosiy faoliyati, tashqi siyosatda yuritgan diplomatik munosabatlari bo'yicha bir qator tarixchi olimlar o'z maqola va tadqiqot ishlari bilan qatnashdilar. Bularga misol sifatida, G.Taniyevaning "Ялангтўш Баҳодирнинг Бухоро хонлиги сиёсий барқарорлигини таъминлашдаги ўрни", D.Sangirovaning "Ялангтўш Баҳодурнинг Марказий Осиё ижтимоий сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни", Т.Омарбековнинг "Ялантуш-Баҳадур – крупный политический деятель средневекового Мауереннахра", Z.Муқимовнинг "Ялангтўшбий Баҳодирнинг давлат фаолиятини ўрганилишига доир" singari tadqiqot ishlarini misol qilib keltirishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasining ahamiyati mavjud tarixiy manbalar, xususan mazkur davr mahalliy va xorijiy manbalari, arxiv hujjatlari asosida Yalangto'sh Bahodirning ichki va tashqi siyosatiga doir jihatlarni ochib berishdan iboratdir. Unga oid manbalardan to'plangan materiallar asosida Buxoro Xonligining XVII asr birinchi yarmidagi tashqi aloqalarining tarixiy jarayonlarga ta'sirini o'rganish, mazkur mavzuning nazariy konseptual asoslarini yaratish, ularni qo'llash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, hamda Buxoro xonligi davrini o'rganishning yangi aspektini qo'llash orqali, ushbu davr xususiyatlarini yanada batafsil yoritishga xizmat qilishdan iboratdir. Mavzuni yoritishda tarixiy dalillarni aniqlash va ularning interpretatsiyasi (sharhlash, izohlash), mantiqiylik, obyektivlik, tarixiylik metodlariga tayanildi. Shu asosda Yalangto'shbiyning ashtarxoniy hukmdorlar bilan birgalikda mamlakat daxlsizligini ta'minlash, Balx, Xuroson kabi muhim strategik shaharlarni Buxoro xonligi tasarrufida ushlab turish borasida amalga oshirgan tashqi siyosatdagi manevrlari tarixiy dalillar va ularni obyektiv baholash orqali tadqiq qilinayotgan mavzuning muhim aspektlarini ochib berishda yordam beradi. Bunda Yalangto'sh otaliqning Eron, Hindiston va qozoqlar bilan bo'lgan faol diplomatiyasini alohida izohlash va ularni mantiqiylik asosida bir biriga bog'liq bo'lgan jixatlarini ochib berish o'rganilayotgan mavzuning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tarixan bir davrda mavjud yirik davlatlarning o'zaro manfaatlari ma'lum bir hududda to'qnash kelishi tarixda yuz bergan ko'plab urushlar va jiddiy mojarolarga sabab bo'lgan. Bunday vaziyatda har bir davlat boshlig'i ustunlikni o'z tomoniga og'dirishga harakat qiladi va faol diplomatik munosabatlar olib boradi. Azaldan ma'lumki, Buxoro xonligi va Eron manfaatlari to'qnashgan nuqta bu Xuroson edi. Bunga sabab sifatida Xurosonning harbiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy muhim ahamiyatga ega ekanligini keltirish mumkin. Xususan, Xuroson hududi Buxoroning ichki va tashqi siyosatida ahamiyati katta bo'lgan shaharlardan bo'lib, u Eron va Hindiston yo'nalishi bo'yicha o'ziga xos darvoza vazifasini bajarganligi ko'plab tarixiy manbalarda keltirib o'tilgan va tashqi savdoda olib boriladigan muhim tayanch vazifani bajargan. Bu hududni nazorat qilish borasida dastlab shayboniylar va safaviylar o'rtasida bir qancha janglar bo'lib o'tgan. Ayniqsa, bu borada ustunlik

Muhamamd Shayboniyxon (1500-1510), Ubaydullaxon (1533-1540), Abdullaxon II (1583-1598) lar davrida Buxoro xonligi tomonida bo`lib, uni nazorat qilish shayboniylar tasarrufida bo`lgan. Xattoki, Abdullaxon II Xuroson va unga tutash bo`lgan hududlarni o`z mulkini kengaytirish maqsadida bosib oladi va yaqqol ustunlikni hokimiyatdan ketguniga qadar ushlab turadi. 1589-yilda Mashhadning to`rt oylik qamaldan so`ng egallanishi bunga misoldir [10; 165-b]. Abdullaxonning o`gli Abdulmo`min hukmronligi davrida (1598) bu hududlar ustidan nazoratni yana Eron safaviylari o`z qo`liga oladi. Yuqorida ta`kidlab o`tilganidek, Eronning nafaqat Hirot va Xurosonni, balki Balx va Buxoroni egallash maqsadida amalga oshirilgan harbiy yurishlari natijasiz tugaydi. 1601-yildan boshlab Buxoro xonligining hokimiyatiga ashtarxoniyalar (joniylar) sulolasining kelishi, mavjud ikki o`rtadagi vaziyatni yana Buxoro tomonga o`zgartirdi desak, xato bo`lmaydi. Chunki, Boqi Muhammad (1601-1605) davrida mamalakatning tashqi sarhadlarini tinchligini mustahkamlash maqsadida bir qancha tadbirlarni amalga oshirdi. Biroq, uning vafoti bilan mamlakatda ichki boshboshdoqlik kuchayadi va ikki mamlakat o`rtasidagi ziddiyatli bo`lgan Hirot va Xuroson hududlarida markaziy hokimiyatga bo`ysunmaslik harakati yaqqol seziladi. Shu boisdan ham, bu hududlar ayni shu davrda goh ashtarxoniyalar, goh Eron safaviylari tasarrufiga o`tib turgan [9; c141]. Har ikki davlat manfaatlari to`qnash keladigan hududlarda ichki tartibni buzish, markaziy hokimiyatga bo`ysunmaslik kayfiyati yuqori bo`lganligi bois, bu hududlarni boshqa davlat tomonidan egallanishi oson kechadi. Bunday vaziyatdan esa Eron doimo foydalanib kelgan.

XVII asr boshlarida yana ashtarxoniy hukmdorlar o`rtasida hokimiyat uchun kurash kuchayadi. Bunga Boqi Muhammaddan so`ng taxtga o`tirgan Vali Muhamamddan mahaliy amir va beklarning norozi bo`lishi, ichki kurashlar avj olib ketishi sabab bo`ldi. Mahmud ibn Valining “Bahr ul-asror” asarida bu vaziyat to`liqroq muhokama qilinadi. Unga ko`ra, 1611-yilda amrlardan Nodirbek, Bek o`g`li, Muhammad Boqi qalmoq hamda Hoja Hoshimlar qatorida Yalangto`sh Bahodir ham o`z harbiy qo`shini bilan Imomqulixon tomonga o`tadi [8. 3-b]. Katta harbiy kuchga ega bo`lgan amrlarning Imomqulixon tomonga o`tishi, uning bu kurashda g`alabasini ta`minlagan asosiy omillardan biri bo`lib hisoblanadi. Natijada, mag`lubiyatga uchragan Vali Muhamamd Eron shohi Abbas I huzuriga qochib ketadi va undan hokimiyatni qaytarib olish uchun yordam so`raydi. Ko`plab hollarda Buxoroning taxtdan qulagan hukmdorlari Eron shohlaridan yordam olgan, bu esa muxolif tomonlarning safaviylar bilan yashirincha yaxshi aloqada bo`lganligidan dalolat berishi mumkin. Shunda yuqorida aytib o`tilgan Eron uchun qulay vaziyat vujudga keladi. Bundan unumli foydalangan Abbas I o`zining harbiylaridan 80 ming askarini Imomqulixonga qarshi yuboradi [6; c 81-81]. Bundan xabar topgan topgan Imomqulixon mag`lubiyatga uchrashini sezib, Balxga qochish uchun Qarshi shahriga borib o`rnashadi. Shunda, vaziyatni yaxshi tushungan Yalangto`shbiy nazoratni qo`lga oladi va xalqni birlashtirish choralarini ko`ra boshlaydi. Shukurbiy saroy bilan birgalikda Yalangto`shbiy barcha ulamo va amirlarni Imomqulixonni qo`llab-quvvallashga va Eron safaviylariga qarshi birgalikda kurashga da`vat etadi. Ular birgalikda harbiy harakatlarni amalga oshirish uchun Qarshida turgan Imomqulixonni Samarqandga olib kelishadi [2; c107]. Bundan ko`rinadiki, ular birgalikda harakat qilish uchun hukmdorning asosiy safda bo`lishini nazarda tutishgan lekin shunday bo`lsa ham, bunda asosiy harakatlantiruvchi kuch Yalangto`sh Bahodir bo`lib qolaveradi.

Imomqulixonni Qarshida ekanligi Bahodir Yalangto`shni tezda qaror chiqarishga va qo`l ostidagi harbiylari, safdosh amirlar bilan birga dushmanga qarshi birlashish zaruratini yaxshi anglab yetganlar. Shu vaziyatda, Yalangto`shbiy nafaqat harbiy

qismni, balki din va raiyat ahlini ham birdamlikka chaqirgan yo'lboshchi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa uning kelajakdagi faoliyatida muhim pog'ona vazifasini o'tagan bo'lishi mumkin.

Voqealar davomida, Eron qo'shinlari hozirgi Samarqand shahri yaqinidagi Zarman mavzesiga to'xtaganda, Imomqulixon va Bahodir Yalangto'sh shaharni mudofaa qilish ishlarini boshlaydilar. Kurash natijasida ikki tomon o'rtasidagi kuchlar noteng ekanligi ma'lum bo'ladi. Aftidan, Buxoro qo'shini Eron harbiylariga nisbatan kam sonli bo'lgan. Shu sababi ham, Imomqulixon va Bahodir Yalangto'sh qozoq xonlari bo'lmish Abulay Sulton va Eshim sultonlardan yordam olishga majbur bo'lishadi. Vaholanki, ulardan Buxoroga qarshi kurashda Vali Muahmmad ham yordam so'ragan edi. Qulay vaziyatdan foydalangan qozoqlar ham, ikki maqsadda ya'ni: 1) oz sonli qo'shinni Samarqand mudofasiga yordamga yuborish; 2) askarlarning asosiy qismi bilan Movarounnahr shahar va qishloqlarini talash maqsadida kelishadi[8;4-b].

Mavjud vaziyatda, Buxoro tomondagilar ikki dushmanga qarshi kurash olib borishga majbur bo'ladilar. Bu esa, ularning holatini yanada qiyinlashtirgan bo'lishi mumkin. Lekin shunga qaramasdan, Yalangto'shbiy va Imomqulixon har ikki dushman ustidan ham g'alaba qozanadi. Bu g'alabani ta'minlagan omil sifatida Bahodir Yalangto'shni hamma kuchni bir joyga jamlab, tartib bilan harakat qilganligi bo'lgan bo'lishi mumkin. Natijada, Abulay Sulton Samarqand atrofini talab, Turkiston tomonga qaytib ketadi. Ishim Sulton esa hali ham Miyonqol hududida edi. Bu masalani bartaraf etish uchun Imomqulixon Bahodir Yalangto'sh va Shukurbiy inoq bilan maslahatlashadi. Imomqulixon Ishim sultonga Toshkent va Turkiston atrofidagi ba'zi yerlarni berish orqali qozoqlar xavfini bartaraf etadi. Shunday masalalarda Imomqulixon Yalangto'sh Bahodir bilan maslahatlashib turgan. Bundan ko'rinib turibdiki, hukmdor Yalangto'shbiyning uzoqni ko'zlab chiqaradigan qarorlarini inobatga olgan va unda munosib tajriba borligiga ishongan bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, Eron safaviylari mag'lubiyatga uchrashadi va qozoqlar masalasi ham hal qilinadi. Bu bilan Eron Buxoro xonligiga qarashli bo'lgan hududlarga nisbatan intilishidan vos kechmaydi. Keyinchalik ular Vali Muhammadning o'gli Rustam sultondan foydalanib, yana harbiy yurishni amalga oshirishni rejalashtirishadi.

Yalangto'shbiyning mamalakt tinchligi, chegaralar dahlsizligini ta'minlashdagi munosib xizmatlarini inobatga olgan Imomqulixon, uni 1612-yilda Samarqand hokimi vazifasiga tayinlaydi. Bu esa hozirgi Samarqand shahrining nafuzini belgilaydigan tarixda sodir bo'lgan eng muhim voqealardan biri bo'lgan desa, xato bo'lmaydi. Keyinroq Yalangto'shbiy otaliq vazifasiga tayinlanadi. Shu davrlarda ham u Imomqulixon bilan birga bir nechta janglarga qatnashadi. Eron tomondan yana bir dushman paydo bo'ladi. Bu Vali Muhammadning o'g'li Rustam sulton edi. Bu masala bevosita Bahodir Yalangto'shbiy ishtirokisiz hal etilmaydi. Chunki unda bunday muammolarni yechish va vujudga kelgan xavfni bartaraf etish borasida yetarlicha tajriba shakllangan edi. Tarixchi Bo'riboy Ahmedov Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" asarida keltirilgan ma'lumotlarni tahlil qilar ekan, unda aytilishicha, Vali Muahmmad Eron tomonga qochayotganda o'g'lini Marvda qoldirib ketgan edi[2;c202-205]. Eronning qo'llashi natijasida Rustam Sulton Ubeh va Shafelon viloyatlariga joylashib oladi va 1612-1622, 1631-yillar oralig'ida Balx, Seyston, Farah, Shibirg'on, Andxuy va Chehektu viloyatlariga tez-tez hujumlar uyushtirib turganligini ko'rishimiz mumkin [8;4-b]. Natijada bu holat mamalakt tinchligiga xavf solib turar edi. Imomqulixon vujudga kelgan vaziyatni bartaraf etish maqsadida bir nechta marotaba elchi yuborishiga qaramasdan, ahvol o'zgarishsiz qolaveradi. Shunda vaziyat harbiy qo'shin yuborishni taqazo etar edi. Imomqulixon

Yalangto`shbiy boshchiligidagi qo`shinni Rustam sultonga qarshi yuboradi. Jangda mag`lubiyatga uchragan Rustam sulton Eronga qochib ketishga majbur bo`ladi va bu masala 1631-yilgacha hal etiladi.

1631-yilda Rustam sulton yana Balx atroflarida paydo bo`lib, uning janubi-g`arbiy chegaralariga hujumlar uyushtiradi. Bahodir Yalangto`sh yana harbiy yurishlar amalga oshirib “Meruchak” qal`asida uni qamal qiladi. Ikki tomon o`rtadagi jang Yalangto`sh Bahodir boshchiligidagi sulh tuzish bilan yakunlanadi va Rustam sulton Balxga xiroj to`lash sharti bilan qamal bekor qilinadi. Buxoroning Eron bilan bo`lgan munosabatlarda Bahodir Yalangto`sh asosiy o`rinni egallab, uning ishtirokida hal etilgan. Bunda olib borgan mohirona pozitsiyasi va qo`l ostidagi harbiy qo`shindan foydalanganligi Buxoro xonligining g`alabasini ta`minlagan.

Imomqulixonidan keyin taxtni egallagan Nodir Muhamamd (1642-1645) hukmronligi uzoqqa cho`zilmaydi. Uning yuritgan siyosatidan ko`pchilik amrlar, ulamolar, xususan, Yalangto`sh Bahodir ham norozi bo`ladi. Unga qarshi isyon ko`tarilib, taxtga uning ukasi Abdulazizxon o`tkaziladi. Nodir Muhamamd shunda Eronga qochib ketadi. Bu borada yana bir muhim ma`lumotni keltirib o`tish joizki, Rossiyaning qadimgi aktlar markaziy davlat arxivida keltirilgan hujjatda yozilishicha, Balx, Buxoro, Xivaga jo`natilgan rus elchisi Anisim Gribovning hisobotiga ko`ra, Hindiston shohi Shohjaxon bilan Buxoro xoni Abdulazizxon o`rtasida Balx hududi talash bo`lganligi va bu masala Bahodir Yalangto`sh amalga oshirgan tadbirlar orqali hal etilganligi yoziladi. A. Gribov 1646-yilning noyabrida Isfahonga kelganida u yerda Mashhaddan Eron shohi huzuriga kelgan Alloquli ismli chopar bilan ko`rishadi va bir qancha ma`lumotlarni yozib oladi. Unda aytilishicha, Shohjaxon Nodir Muahmmaddan Balxni tortib olganligidan xabar topgan Abdulazizxon va uning “yaqin kishisi”(hujjatda aynan shunday deyilgan va uning ismi “Ялантеш князь” deb berilgan) Yalangto`sh Bahodir Balxga keladi va uni qamal qiladi. Yalangto`shbiy Shohjaxon balxga yuborgan 30 ming ho`kizga ortilgan oziq-ovqat va mablag`ni Balxga o`tkazmasdan odamlarni qatl qiladi. Shunda Balxda qamalda qolgan hind qo`shini Mashhadda kutib turgan Nodir Muhamamdga elchi yuborib, Balxga kelsa shaharni unga topshirishini aytadi. Nodir Muhamamd Eron qo`shinidan yordam olgan edi va bu hindlarni qamaldan qutulib qolishi uchun chora bo`lishi ham mumkin edi. Vaziyatni to`g`ri tushungan Yalangto`sh Bahodir Nodir Muhammadga Balxga kelmasligini buyuradi [8;7-b]. Xuddi shunday mazmundagi taklif Yalangto`shbiyga ham bildiriladi va unga 30 ming ho`kizga ortilgan mol-mulk vada qilinadi. Lekin ta`biy holki, Bahodir uni rad etadi. U qachon Balx egallansa, undagi mol-mulklar ham egallanishi va barcha hindlar qatl etilishini ogohlantirib quyadi.

Balx qamali davom etayotgan bir vaqtda Toshkent tomondan qozoqlardan Yangir sulton Buxoro tomomn harakatlanayotganligi haqidagi xabar yetib keladi. Natijada qo`shin qo`shin ikkiga bo`linib, Bahodir Yalangto`sh boshchiligidagi qo`shin Balxda qolib qamalni davom ettiradi, Abdulazizxon boshchiligidagi qism esa Buxoroga qozoqlarga qarshi turish uchun jo`nab ketadi. Bahodir Yalangto`sh dushmanga qarshi kurashda kuchlar notengligini hisobga olib, u ham Eron, ham qozoqlarni birgalikda hindlarga qarshi safarbar qilishni reja qiladi. Shu sababli ham Abdulazizxonga chopar jo`natib, qozoqlarni hindlarga qarshi ittifoq tuzishga ko`ndirishni buyuradi. Bunga rozi bo`lgan qozoqlar ham Balxga yetib keladi va Balxni qamal qilishda Yalangto`shbiyga yordam beradi [8;8-b].

Bunday vaziyatda Balx mudofasi hindlar tomonidan uzoqqa bormaydi va ular Balxdan haydab yuboriladi, Shunday qilib, mohir diplomatiyadan foydalangan Bahodir Yalangto`sh hindlarga qarshi, qozoq ulusi va Eronning birlashgan harbiy

ittifoqidan unumli foydalanadi. Bu yo'l tarixda kam uchraydigan diplomatik manevr bo'lib, faqatgina yaxshi tajribaga ega bo'lgan siyosat arboblarning qo'lidan kelishi mumkin. Mashhad yaqinida turgan Nodir Muhammadga Balx viloyati topshiriladi. Ko'rinib turibdiki, tashqi siyosiy aloqalarda Bahodir Yalangto'sh o'z o'rnida hukmdorga ham topshiriq bergan va kerakli harakatlarni amalga oshirgan.

Bahodir Yalangto'sh mamalakat daxlsizligini ta'minlash maqsadida shimoldagi dashtiqipchoqlik kuchlar- Yesimxon, Tursun sulton va Abulay sultonlarga qarshi ham harbiy yurishlarda ham hal qiluvchi kuch vazifasini bajargan va ko'p janglarda ular ustidan g'alaba qozongan. 1621-yilda Yalangto'shbiy Tursun sulton boshchiligidagi qozoq qo'shinlarini hujumini qaytargan ashtarxoniyalar qo'shiniga boshchilik qiladi. Xattoki, 1643-yilda Bahodir Yalangto'sh va Abdurahmon devonbegi boshchiligidagi qo'shin Hozirgi Qozog'istonning janubi-sharqida joylashgan Urbuloqdagi hal qiluvchi jangda qalmoqlarning 50 minglik lashkarini yengan [3.5-s]. Amir Yalangto'sh uchta ashtarxoniy hukmdor (Imomqulixon, Nodir Muhammad, Abdulazizxon) davrida amalda hukmdorlarga deyarli bo'ysunmagan. Uning o'zi mustaqil ravishda Eronning Xuroson, Afg'oniston, Toshkent va Turkiston yerlariga harbiy safarlar uyushtirib, u yerdagi mahaliy qabilalar isyonlarini bostirgan[4;2-b]. 1648-yilning kuzida Abdulazizxonning 200 ming kishilik qo'shiniga boshchilik qilgan Bahodir Yalangto'sh Balxni Boburiylardan qaytarib olish jangida g'alaba qozonadi[5;3-b]. Yalangto'shning bu muvaffaqiyatlari uning mohir harbiy yo'lchi bo'lganligidan, puxta o'ylangan harbiy rejalarini tuzganligidan dalolat beradi. Buxoro xonlari ham aftidan, harbiy yurishlarning aksariyat qismida Bahodir otaliq boshchiligidagi harbiy qismni jo'natgan.

Xulosa va takliflar. Deyarli qirq yil davomida ashtarxoniy hukmdorlarga xizmat qilgan Yalangto'shbiyning davlatning ichki va tashqi siyosatida muhim maslahatchi bo'lganligi, uning, ayniqsa, tashqi aloqalarda hukmdor bilan yonmayon harakat qilishi natijasida ustunlik Buxoro xonligi tomonida bo'lishni ta'minlagan. Hokimiyatda vujudga kelgan kurashlar, ichki boshboshdoqlik vaqtida yurish boshlagan Eron va Hindistonga qarshi turishda u jasorat ko'rsatib, barcha harbiy kuchlar va ulamolarni birlashtirdi va shu bilan birgalikda, xalqni hukmdorni qo'llab-quvvatlashga chaqirdi. U Eron safaviylariga, Hindistondagi Boburiylarga va Turkiston hududidagi qozoq uluslariga qarshi mamlakat tinchligi uchun mardonavor kurash olib bordi. Yalangto'shbiy Buxoro xonligining lashkarboshisi sifatida mashhur bo'lganligi bois ham, unga ko'plab hududlardan sovg'a-salomlar keltirilganligi manbaalarda qayd etilgan. Zarur vaqtlarda Yalangto'shbiy hukmdor nomidan ham qarorlar chiqarganligini to'plangan ma'lumotlar asosida tahlil qilish mumkin. Yuqoridagi misollardan tushunish mumkinki, Buxoro xonligining XVII asrning birinchi yarmidagi ichki va tashqi siyosati Bahodir Yalangto'sh faoliyati bilan tilga olinadi. Shu sababli ham, bu tarixiy shaxs faoliyatini personografik jixatdan to'liq yoritib, mazkur davrdagi Buxoro tarixi bilan birgalikda tadqiq qilinishi bugungi kun tarixchilari uchun zarur bo'lgan xulosalarni berishi mumkin. Bunday tarixiy shaxslar siymosini batafsil o'rganib, bugungi kun yoshlariga o'rnatilgan sifatida ko'rsatish, ularga o'zgacha o'z ajdodlaridan faxrlanish tuyg'usini berishi mumkin.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар.- Тошкент: “Ўқитувчи”, 1994.
2. Ахмедов Б. История Балха.(XVI- первая половина XVIII в).-Ташкент: “Фан”, 1982.
3. Азамат Зиё. Ялангтўш Баҳодир – илм-фан ва маданият ҳомийси// Янги Ўзбекистон. 2021 йил, 3-март.44-сон.

4. Каттаев К. Амир Ялангтўш Баҳодир. Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
5. Мукимов З. Баҳодир Ялангтўшнинг давлат фаолиятининг ўрганилишига доир. Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
6. Мухаммед Юсуф Муншию Муким-ханская история.Перевод с таджикского ,предисловие,примечание и указатели профессора А.А.СЕМЕНОВА.-Ташкент:Академии наук Узбексктй ССР,1956.
7. Сангирова Д. Ялангтўш Баҳодирнинг Марказий Осиё ижтимоий сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни. Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
8. Таниева Г.Ялангтўш Баҳодирнинг Бухоро хонлиги сиёсий барқарорлигини таъминлашдаги ўрни.Баҳодир Ялангтўшнинг Марказий Осиё ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида тутган ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари ,Самарқанд,2019.
9. Туманович Н.Н. Герат в XVI-XVIII веках .-М:Наука,1989.
10. Zamonov A. Buxoro xonligi tarixi.-Toshkent:”BAYOZ”, 2021.
11. Chabryar Adle and Irfan Habib.History of civilizations of central Asia/ Volume V.-UNESCO Publishing.2003.
12. Bahodir Yalangto`sh. Buxoroisharif.uz (22.09.2022).